

Секція 15 КРИМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.368

*С. О. Стефанов,
канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права ОНЮА*

ВТЕЧА З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Історія втеч свідчить, що найбільшим виключенням є такі місця позбавлення волі, з яких не відбувалися втечі. У крайньому разі спроба здійснити її [1]. Практично багато засуджених мріє про звільнення з місць позбавлення волі. Арештанти тікали звідусіль: із заслання, з каторги, з тюрем і тюремних замків, хоча заходи боротьби з втечами були справді драконівські [2]. М. Гернет в своїй праці «Історія царської тюрми» докладно описує різні засоби попередження втеч, які широко використовувались: рогатки, стільці, колодки, ланцюги і т. ін. [3]. Між ув'язненими і місцями позбавлення волі відбувається споконвічне суперництво. З одного боку — специфічні кліматичні умови місцевості, архітектурні особливості будівель, діяльність співробітників спеціальної установи, чітко організована охорона, а з іншого — винахідливість, кмітливість у пошуках виходу. Наслідком чого є втечі? Як їх попередити? У цій статті робиться спроба знайти відповіді на ці питання. Актуальність цієї проблеми пояснюється ще тим, що вона недостатньо розкрита у науковій літературі, поперше, це явище має дуже глибокі корені та причини, які свідчать про негайну необхідність реформ у кримінально-виконавчій галузі. Висвітленню причин цього злочину та виявленню зв'язків між ним та недостатньою ефективністю правоохоронної діяльності держави і присвячена наша стаття. Кінцевою метою розгляду цього питання є пошук конкретних шляхів розв'язання цієї складної та багатогранної проблеми.

Злочинність втечі закріплюється в ст. 393 Кримінального кодексу України. Втеча, тобто самовільне залишення місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арешту чи перебуває у попередньому ув'язненні карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [4].

Самовільним визнається залишення, яке здійснене без належного дозволу чи за відсутності законних підстав. Втеча може бути вчинена з виправних установ, з установ для попереднього ув'язнення, з кабінету прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, із залу судового засідання, з місця прове-

дення слідчих дій, з транспортного засобу для конвоювання, з гауптвахти чи ізолятора тимчасового утримання. Ті ж самі дії, якщо вони вчинені за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб, або поєднані із заволодінням зброєю чи з її використанням, або із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, або шляхом підкопу, а також пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони — караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Втеча вважається вчиненою за попередньою змовою групою осіб, якщо цей злочин спільно вчинили дві і більше особи, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Під способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб, слід розуміти такий спосіб втечі, який створює реальну небезпеку для життя та здоров'я потерпілого. Це може бути вибух, підпал, затоплення тощо. Поняттям заволодіння зброї охоплюється її крадіжка, грабїж та інше протиправне вилучення у законного власника чи володільця. Під використанням розуміється її застосування за безпосереднім призначенням чи погроза такого застосування. Втеча із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування має місце, якщо насильство чи погроза його застосування були способами втечі. Підкоп передбачає риття у будь-який спосіб підземних ходів, через які можна проникнути на інші ділянки території або за її межі. Пошкодження інженерно-технічних засобів охорони може полягати у виведенні з ладу будь-яких складових системи охорони виправної установи, приведенні вказаних засобів охорони до непридатного стану. Але необхідно зазначити що відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти особи, яка відбуває покарання чи перебуває у попередньому ув'язненні, настає лише за наявності прямого умислу на втечу і незалежно від мотивів залишення місця позбавлення волі.

Треба звернути увагу на те, що у діючому Кримінальному кодексі України законодавець значно розширив перелік кваліфікуючих ознак втечі. Так, Кримінальний кодекс України 1960 р. не передбачав підкоп та пошкодження інженерно-технічних засобів охорони як кваліфікуючі ознаки. Таким чином, сьогодні переважна більшість втеч кваліфікується по частині 2 ст. 393, а вона, як вже зазначалось, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років, тобто належить до категорії тяжких злочинів.

Поміркуємо, чи можна назвати такі зміни доцільними? Ми вважаємо, що ні, оскільки через це створюється така ситуація, коли особі, яка скоїла втечу, вже нічого втрачати і вона, не вагаючись, може скоїти ще цілу низку тяжких злочинів проти власності, здоров'я та навіть життя особи. А це дуже небезпечно, втрачається будь-яка надія на виправлення цієї особи. Можна заперечити, що така сувора санкція зупинить засудженого від скоєння цього злочину, проте багатовіковий досвід застосування репресій у різних варіаціях довів їхню винятково низьку ефективність. Це твердження можна довести ще й тим що з прийняттям нового Кримінального кодексу кількість випадків скоєння втеч зменшилась, хоча і не набагато, проте спостерігається тенденція цього злочину [5].

Таблиця

Область	Усього зареєстровано злочинів			Втеча, спроба втечі		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Вінницька	33	24	36		2	1
Дніпропетровська	20	30	41	1	2	6
Донецька	44	77	43	4	4	4
Закарпатська	16	17	24	3	1	4
Київська	8	21	11		3	
Кіровоградська	14	12	15	5	2	3
Луганська	36	38	25	–	–	1
Львівська	19	17	10	–	1	–
Миколаївська	7	7	8	1	2	1
Одеська	11	12	12	1	3	2
Полтавська	23	23	25	7	3	–
Рівненська	10	11	11	–	1	2
Сумська	10	17	14	2	6	1
Тернопільська	18	15	15	5	2	2
Харківська	22	27	21	3	5	5
Херсонська	9	14	12	–	1	2
Черкаська	4	7	11	1	1	1
Чернігівська	3	2	2	2	1	–
Інші області						

Аналіз загальної кількості злочинів, які були скоєні у місцях позбавлення волі за останні три роки показав, що якщо вона зменшилась, на 7,4% у порівнянні 2003 та 2002 рр. (було скоєно 377 злочинів у 2003 р. проти 407 у 2002 р.), то у порівнянні 2003 та 2001 рр. вона зросла приблизно на 8% (було скоєно 346 злочинів у 2001 р., проти 377 у 2003 р.). Це підводить нас до глибинних причин цього явища.

Жахливим є стан пенітенціарних установ. Україна зробила спроби у напрямку реформування та поліпшення стану справ в цій галузі. Так, з цією метою та на виконання зобов'язань, узятих при вступі до Ради Європи, утворено Державний департамент України з питань виконання покарань. 31 липня 1998 р. затверджено Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань [6], 11 липня 2003 р. прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України [7]. Цим створено законодавче поле як для самостійного функціонування органів та установ виконання покарань, так і для реформування системи виправних установ в цілому, створення у виправних колоніях нових, яких раніше не було, наприклад, ресоціалізації, соціальної реабілітації, посиленого контролю та інших, внесли ряд проблем для всієї системи виправних установ. Вони пов'язані як з фінансуванням державою цих перетворень, які безпосередньо відбуваються після набуття Кримінально-виконавчим кодексом України сили, так і з специфікою кожної виправної установи, де такі ділянки повинні бути. Так, передбачивши ділянку посиленого контролю в уста-

новах мінімального рівня безпеки, очевидним є факт, що осіб, які повинні там перебувати, у принципі немає, але ж як така дільниця повинна бути. Залишається не зрозумілим, чому б такі дільниці у виправних установах не створювати лише тоді, коли є у тому необхідність? Крім цього, необхідно визначити, що створення системи виправних установ різного рівня безпеки суттєво не впливало на процеси виправлення засуджених та не змінило цілісного підходу до виконання покарання у вигляді позбавлення волі: як існувало 182 виправних установи на 1 січня 2003 р., стільки ж їх залишилося на початок 2004 р.

Динаміка чисельності персоналу кримінально-виконавчої системи за 1998–2003 рр. свідчить про те, що вона зменшується. При цьому у кримінально-виконавчій системі України працюють майже 2 тис. юристів та 1,5 тис. психологів, педагогів. Стаж служби від 3 до 10 років мають понад 15 тис. осіб [8]. Враховуючи досвід пенітенціарних систем європейських країн, Держдепартаментом України з питань виконання покарань створені відділення соціально-психологічної служби, розроблені відповідне положення та індивідуальні програми соціально-психологічної роботи із засудженими. Загальна чисельність працівників цієї служби становить 2,4 тис. фахівців. У виправних установах є штатні посади психологів, які введені з розрахунку один психолог на 600 засуджених. Слід зазначити, що така чисельність психологів недостатня для попередження втечі з місць позбавлення волі та для ефективної роботи із засудженими к покаранню у вигляді позбавлення волі в цілому.

Необхідно зазначити поліпшення умов утримання засуджених. Проте протягом останніх років склалася загрозлива тенденція щодо погіршення показників стану здоров'я осіб, які перебувають до слідчих ізоляторів. На 1 січня 2003 р. виявлено 10 325 заарештованих з активною формою туберкульозу, 3332 хворих на дермато-венеричні захворювання. Кількість осіб, що померли у місцях позбавлення волі, зростає з 1995 до 2003 р. з 1326 до 3012 осіб, або у 2,3 рази [9]. Окрім хвороб, причинами смертності є незадовільні харчування і медична допомога. Якщо фінансування на харчування у 1996 р. складало 57,8% від потреби, то у 2000 р. — 18,9%, або менше ніж у тричі. На придбання медикаментів для лікування та протиепідемічних заходів у 1996 р. виділялося коштів 68% від потреби, а в 2000 р. — лише 6,6%, або майже у 10 разів менше. Через це на 1 січня 2003 р. в установах відбування покарань перебуває майже 16 тис. хворих (тобто кожен десятий засуджений), які потребують стаціонарного протитуберкульозного лікування. Захворюваність на туберкульоз у пенітенціар-

них установах у 17 разів, а смертність у 10 разів вища, ніж за їх межами. Швидкими темпами зростає кількість ВІЛ-інфікованих, хворих на сифіліс, педикульоз, дизентерію та інші епідемічні та паразитичні захворювання. Це все ще раз свідчить про необхідність глибокого аналізу причин, які лежать в основі втечі з міст позбавлення волі [10].

Зрозуміло, що ці умови певною мірою спонукають засуджених до скоєння втечі. Але, нажаль, це не єдиний недолік.

Як ми вже переконалися, втеча, має різноманітні причини та є своєрідним індикатором незадовільного стану кримінально-виконавчої системи. З іншого боку, це, у свою чергу, викликано недоліками карної політики України, яка в цілому не змінилася і з прийняттям у 2001 р. Кримінального кодексу України. Справа в тому, що невиправдано велика кількість статей кримінального кодексу передбачає покарання у вигляді позбавлення волі (267 з 339 статей Особливої частини, тобто майже 80%). Україна є фактично одним із світових лідерів по застосуванню покарання у вигляді позбавлення волі – його питома вага в структурі інших видів покарань, наприклад у 2001 р., становила 35,1%, що було більше, ніж у Російській Федерації (32,7%) [11], Молдові (20,8%). Із загальної кількості засуджених осіб 59,1% (або 51 тис.) мають термін ув'язнення до трьох років. Тобто чисельну перевагу складають особи, які не становлять значної суспільної небезпеки і засуджені до нетривалих строків покарання.

Так, в установах Департаменту України з питань виконання покарань станом на 1 лютого 2004 р. утримувалася 191 891 особа, в тому числі у виховних колоніях — 2916 осіб, виправних колоніях — 147 870 осіб та 40 749 осіб, узятих під варту. При цьому кількість місць у кримінально-виправних установах, передбачених на 1 лютого 2004 р., складає 162 632. Таким чином слід зауважити, що має місце перенаповненість місць позбавлення волі та як слідство цього порушення має місце ряд порушень прав засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі.

Таким чином стає зрозумілим що:

- стан виправних установ є незадовільним та в багатьох аспектах не відповідає міжнародним стандартам в галузі прав людини;
- недоцільна карна політика держави призводить до надмірного перевантаження виправних установ, які і без цього фінансуються менш, ніж потрібно, і як результат цього — умови утримання ув'язнених, що не відповідають міжнародним стандартам та негативна тенденція зростання кількості втеч;
- проблема втечі майже не висвітлена в науковій літературі та є досить актуальною через свій безпосередній зв'язок із станом кримінально-виконавчої системи та карною політикою держави в цілому.

Отже слід зазначити, що необхідно вжити таких заходів для поліпшення становища у цій галузі:

- продовжити перегляд державної політики України в галузі кримінальних покарань з метою декриміналізації санкцій за скоєння злочинів, які не становлять значної суспільної небезпеки, і протиправна поведінка учасників

яких може бути скоригована за допомогою соціальних санкцій, та зменшити санкцію за втечу;

– для організації та контролю виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, створити замість кримінально-виконавчих інспекцій службу пробації з широкими правовими та соціальними повноваженнями;

– здійснити на державному рівні комплекс заходів, спрямованих на поліпшення умов утримання засуджених (комунально-побутових, житлових, санітарно-гігієнічних, медичного обслуговування, харчування, надання освітніх, професійних, соціальних, психологічних та інших послуг тощо) за рахунок вивільнення коштів, отриманих у результаті скорочення надходження до виправних установ осіб, які скоїли незначні злочини;

– зробити пенітенціарні установи прозорими для громадського контролю, залучити державні органи та недержавні організації до участі у процесі ресоціалізації осіб, позбавлених волі.

Література

1. Побег из тюрем и лагерей. — Мн.: Литература, 1998. — 608 с.
2. Щербань И. Побег из мест заключения (исторический аспект) // Ведомости уголовно-исполнительной системы. — 2002. — № 6.
3. Герпет М. П. История царской тюрьмы. — М., 1960. — Т. 1. — 650 с.
4. Кримінальний кодекс України. — Х.: Одіссей, 2001. — 256 с.
5. Оперативні дані про стан злочинності у виправних колоніях Державного департаменту України з питань виконання покарань у 2001–2003 рр.
6. Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Зб. нормат. док. і метод. рек. з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі. — К.: Леся, 2002. — С. 139–146.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України. — Х.: Одіссей, 2003. — 112 с.
8. Свиначев В. І. Готуємо професіоналів // Кримінально-виконавча система України. — К., 2003. — С. 17–18.
9. Загальна статистика пенітенціарної системи України / Держкомстат України. — 2003.
10. Проблемы реформирования карательной системы России // Журнал российского права. — 2002. — № 5. — С. 27.
11. Громадська підтримка пенітенціарної реформи в Україні // Аспект. — 2001. — № 1. — С. 7.